

Een weeshuis dat niet doorging

dr A.C.M. Kappelhof

Een van de dingen waar 's-Hertogenbosch vroeger in uitmuntte waren de Godshuizen. Rond 1800 bestonden er inderdaad bijna vijftig stichtingen die zich bezighielden met de zorg voor sociaal zwakkeren. Het stichten van Godshuizen mislukte ook wel eens.

Wettelijke regelingen

Wezen waren er genoeg. De gemiddelde levensverwachting lag laag en het kwam dus veel voor dat een van de ouders stierf. De langstlevende hertrouwde, als zij (of hij) de

kans kreeg. De oude wetboeken spreken dan ook geregeld over kinderen 'uit het eerste, tweede, derde enz. bed'. Onder 'voorkinderen' verstond men dan kinderen geboren uit een eerder gesloten huwelijk. Zeker wanneer een weeskind over eigen vermogen beschikte, was het zaak het beheer daarvan goed te regelen. Het mocht niet zo zijn dat een weeskind bij zijn meerderjarig worden moest ontdekken dat familieleden of anderen zijn vermogen erdoor hadden gedraaid. In Holland en in sommige Brabantse steden, zoals Breda en Grave, bestonden weeskamers. Deze organen hielden toezicht op

het goederenbeheer van weeskinderen. Zo mocht een voogd bijvoorbeeld geen bezittingen vervreemden zonder voorafgaande toestemming van de weeskamer. In 's-Hertogenbosch bestond geen weeskamer, maar hielden de schepenen toezicht.

De oudste Bossche weeshuizen

Tehuizen waar weeskinderen werden opgevangen dateren in Noord-Nederland meestal van na 1500. In Den Bosch vermaakten kort na 1380 enkele mensen kleine bedragen in geld 'voor een vondelingenhuis'. Deze fundatie werd beheerd door het Geefhuis. Hele kleine kinderen kwamen terecht in een speciaal daarvoor aangekocht huis dat lag op de hoek van de tegenwoordige Clarastraat en de Choorstraat. Zodra de kinderen konden werken werden zij 'bestaayt', dat wil zeggen ergens in de kost gedaan. De door het Geefhuis onderhouden kinderen werden 'houwkinderen' genoemd.

Na 1500 nam het aantal weeshuizen sterk toe. Bovendien kwam er een onderscheid tussen burgerweeshuizen en armenweeshuizen. De maatschappij bestond uit standen en men accepteerde niet dat een kind van goede ouders samen met een kind 'uit het gemeen' werd grootgebracht. De standverschillen, die op een goudschaaltje werden gewogen, bleven tot in onze eeuw bestaan.

In 1563 bestemde de priester Frans van Uden in zijn testament zijn huis om er weeskinderen op te vangen. Na zijn dood in 1566, toen men nog bezig was het puin van de Beeldenstorm op te ruimen, ging dit huis open. De statuten bepaalden dat alleen opgenomen konden worden kinderen van ouders die bij hun overlijden tenminste tien jaar Bosch' poorter waren geweest. Hier stuiten we op een ander wezenlijk kenmerk van alle Godshuizen. In principe waren zij bestemd voor hen die al lang in de stad woonden. Mensen van buiten -wij zouden zeggen allochtonen- konden geen aanspraak maken op de faciliteiten van de

Godshuizen. Zo was het ook in Breda geregeld. Hier stichtte het stadsbestuur in 1606 een burgerweeshuis dat zich tooide met de spreuk 'God is een Vader der Wezen'. Dit weeshuis nam alleen 'geechte' kinderen op (geboren uit een wettig huwelijk) wier ouders tenminste acht jaar poorter waren.¹ Het door Frans van Uden gestichte weeshuis werd gevestigd aan de huidige Parade, tegenover de St.-Janskerk. Later kreeg het de naam van Gereformeerd Burgerweeshuis. De gevel van het pand Parade 17 draagt deze naam nog steeds. Het archief van dit weeshuis is op het Stadsarchief te raadplegen.² Behalve het protestantse weeshuis was er nog het Rooms-Katholiek Weeshuis, gesticht in 1778 en gevestigd in het Hof van Zevenbergen aan de Keizerstraat. Ook het archief van deze stichting berust op het Stadsarchief. Beide weeshuizen hebben nooit deel uitgemaakt van de Godshuizen.

Soldatenweeskinderen

Vanaf 1567 had 's-Hertogenbosch met tussenpozen een garnizoen dat bestond uit huursoldaten van diverse nationaliteiten: Italianen, Walen, Fransen, Schotten, Duitsers, Zwitsers, Engelsen en Spanjaarden. De betrekkingen tussen het garnizoen en de stedelijke gemeenschap waren ambivalent. De stad profiteerde van de koopkracht van de soms duizenden soldaten, maar vooral de gezeten burgers hadden een hekel aan Jan Soldaat, die na een stevige pot bier of wijn zich te buiten ging aan dronkenschap, vandalisme en geweldpleging. Een andere hebbelijkheid van de militairen was hun gebrekkige huwelijksrouw. Veel soldaten woonden samen en verwekten kinderen die bijgevolg onwettig waren. De garnizoenen werden regelmatig overgeplaatst. Bij vertrek naar een ander garnizoen kwam het vaak voor dat manlief-soldaat zijn vrouw, vaak gezegend met een aantal kleine kinderen, liet zitten. Deze vrouwen konden zichzelf nauwelijks in leven houden en waren gedwongen bij de Godshuizen aan te kloppen.

De bestuurders van de Godshuizen zagen het aantal steunvragers groeien en deden daarover hun beklag bij het stadsbestuur. Dit kon de militairen verbieden hun echtgenote in de steek te laten, maar het feit dat deze verboden voortdurend werden herhaald bewijst dat het niet hielp. De soldatenvrouwen en de soldatenwezen werden een maatschappelijk probleem. Als weeskinderen van arme en bovendien vreemde ouders konden de soldatenwezen natuurlijk niet terecht in het weeshuis aan de Parade.

Het testament van Philips van Thienen

Philips van Thienen was luitenant-kolonel en commandeur (plaatsvervangend garnizoenscommandant) van 's-Hertogenbosch.

Philips van Thienen droeg het beheer van het nieuwe weeshuis voor soldatenkinderen op aan de regenten van het al bestaande weeshuis. Dit was gevestigd aan de Parade. Nog lang heette dit deel van de Parade Weestraat (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Historisch-Topografische Atlas, stamboeknr. 46.092).

Zijn ambtswoning was het commandement aan de Hinthamerstraat, waar nu de Muzeumrij is gevestigd. In 1647 kocht hij de heerlijkheid Berlicum en Middelrode en vijf jaar later het huis Bleijendaal tegenover de hervormde kerk van Berlicum.³ Zoals zo veel aanzienlijken zal hij 's zomers buiten op het landgoed en 's winters in de stad hebben gewoond. In 1650 had hij echter al een besloten testament ingeleverd bij de Boscse schepenen. Op 26 juli 1654 overleed

hij, al lang weduwnaar en kinderloos, zodat op 5 augustus van dat jaar het testament vergezeld van een codicil kon worden geopend.⁴

Uit een erfdeling die plaatsvond op 26 augustus 1654 blijkt dat Philips zeer vermogend was.⁵

De waarde van de boedel kan op tenminste f. 44.650,- worden geschat, voor die tijd een kapitaal.⁶ De heerlijkheid Berlicum c.a., het voornaamste bezit, ging naar de zoon van zijn broer, jonker Arend van Thienen. Opmerkelijk is het dat Philips landerijen had liggen in de buurt van Kleef (Duitsland), in de droogmakerij De Schermer in Noord-Holland en onder Deuten en Orthen. Hij was ook de bezitter van een nog bestaande eendenkooi bij Deuten. Bij de deling wordt melding gemaakt van een ouder testament van Philips en zijn echtgenote, Walburg van Lynden, uit 1640. Daarin was een kapitaal van f. 6.000,- opzij gelegd voor de armen. Philips ging in zijn eigen testament een stapje verder: het geld werd bestemd voor een op te richten 'soldatenweeshuis'. De bestuurders van het al bestaande burgerweeshuis zouden de nieuwe stichting onder hun hoede krijgen. Zij moesten het kapitaal ergens vastzetten en alleen de rente mocht worden gebruikt voor de exploitatie van het huis. Voor de weeskinderen was er een extraatje: op nieuwjaarsdag zouden zij voortaan 'tot ons beijder gedachtenis' getraceerd worden op wittebrood en op

'soetemelck met rijst gecocht ende met suijcker ende caneel bestrooyt'.⁷

Curieus is dat de testateurs uitdrukkelijk bepaalden dat dit feestje op nieuwjaarsdag oude stijl moest plaatshebben, want op die dag waren Philips en Walburga getrouwd. Het oude stijl slaat op de oude, Juliaanse kalender die in 1582 door paus Gregorius XIII was vervangen door een betere. De verschillende Europese staten namen de nieuwe kalender echter niet meteen over. Vooral

de protestantse staten keken met een scheef oog naar deze 'paapse nieuwlichterij'. In de Republiek ontstond zo de bizarre toestand dat Holland en Brabant de nieuwe kalender terstond overnamen, terwijl Groningen, Friesland, Gelderland, Overijssel en Utrecht nog tot 1700 vasthielden aan de oude kalender. Een brief op 5 januari 1650 verzonden uit Amsterdam kwam dus op 29 december 1649 in Deventer aan (het verschil bedroeg 10 dagen + 2 dagen tijd voor de post).

Een initiatief van het stadsbestuur

Het voornemen van Philips van Thienen paste heel goed in een plan van het stadsbestuur. Na de overgang van 's-Hertogenbosch naar de Republiek in 1629 besloot men het probleem van de arme wezen aan te pakken. Enige particulieren verklaarden zich bereid om geld bijeen te brengen, maar de overheid moest ook iets doen, namelijk een huis beschikbaar stellen. Het stadsbestuur wendde zich in 1652 tot de Staten-Generaal met het verzoek om de gebouwen van het klooster van de Rijke Klaren te mogen gebruiken. Deze lagen tussen de Clarastraat en de Binnen-Dieze. Na de capitulatie van 1629 waren alle kloosters in de stad immers door de staat geconfiscieerd. Een deel van de gebouwen kreeg een militaire functie, maar andere bleven leeg staan. De Raad van State in Den Haag was echter niet bereid hieraan mee te werken. Het argument luidde: als we dit Den Bosch toestaan, vragen alle andere steden in de Generaliteitslanden daar ook om en daar kunnen we niet aan beginnen.⁸ Het gevolg was dat er in 's-Hertogenbosch verder niets gebeurde. Het geld dat luitenant-kolonel Van Thienen bestemd had voor het soldatenweeshuis moet ergens anders aan zijn besteed. Het is in ieder geval niet terecht gekomen bij het weeshuis. In Breda lukte het wel. Hier nam het stadsbestuur in 1639, twee jaar nadat de stad door Frederik Hendrik was ingenomen, het

initiatief tot oprichting van een weeshuis voor arme kinderen waaronder ook de soldatenkinderen vielen. Den Haag hield zich erbuiten. Dank zij giften van particulieren groeide het vermogen van dit nieuwe Bredase Godshuis gestaag aan, zodat het 100 jaar later ruim 80 kinderen kon opvangen.⁹

Conclusie

Het legaat van Philips van Thienen toont aan dat na 1629 protestanten bereid waren nieuwe Godshuizen te stichten. In dit geval kwam het door de krenterigheid van Den Haag dat het initiatief op niets uitliep. Kort voor 1700 was Den Haag overigens wel bereid om mee te werken aan de oplossing van een ander maatschappelijk probleem, dat van de enorme criminaliteit en onveiligheid op het platteland rond de stad. De Raad van State wilde de leegstaande gebouwen van het voormalige klooster Bloemenkamp (gelegen in het Tolbrugkwartier, ongeveer waar nu het Stadsarchief staat) overdragen aan een op te richten tuchthuis. Hier zouden lieden die niet wilden deugen worden ingesloten. Nu waren het echter Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch die zo met elkaar overhoop lagen dat er niets gebeurde. Voor de goede orde vermeld ik nog dat pas in 1783 in 's-Hertogenbosch een katholiek weeshuis tot stand kwam. Vijf jaar eerder hadden de Staten-Generaal toestemming gegeven om tot deze stichting over te gaan. Het nieuwe weeshuis, dat in razendsnel tempo groeide, werd gevestigd in het voormalige Hof van Zevenbergen in de Keizerstraat.

Rond 1800 kreeg het weeshuis aan de Parade de naam van Gereformeerd Burger Weeshuis. Deze naam is nog steeds te zien in de gevel van het pand Parade 17, waar nu het Noordbrabants Genootschap en de Stichting BRG hun kantoor hebben

(Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Historisch-Topografische Atlas, stamboeknr. 10.126).

1. Th.E. van Goor, Beschrijving der stad en lande van Breda (Den Haag, 1744) 110 e.v.; het gebouw waar dit weeshuis in was gevestigd staat er nog en draagt ook nog steeds in gouden letters de spreuk 'God is een Vader der Wezen'; het is gelegen aan de Oude Vest.
2. F.A. Brekelmans, W.J. Formsma en J.P.W.A. Smit, De archieven van het Gereformeerd Burgerweeshuis te 's-Hertogenbosch (Den Haag, 1952).
3. W.J.M. van der Heijden, Berlicum. Zwerftocht door het verleden (2 delen; Berlicum, 1982), dl. I, 288 en 314-315.
4. Het codicil is verleden voor notaris Laurens van Kessel.
5. Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Archief van de schepensbank van 's-Hertogenbosch, inv. nr. 1581, f. 249r.
6. Het vermogen was vooral belegd in staatsleningen. Onbekend is hoeveel de landerijen die in 1654 nog niet verdeeld worden waard waren.
7. Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Oud-Archief inv. nr. A-63, f. 64v (uittreksel uit het testament).
8. J.H. van Heurn, Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch, dl. III, 27-29.
9. Van Goor (1744) 132 e.v.

